

név- és helynévmutatók támogatják az olvasó kötetekben történő tájékozódását.

A most bemutatott kiadványok szerkesztésén illeszkednek be a Kolozsvári Protestáns Teológia Egyháztörténeti Tanácskének *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* (Buzogány Dezső szerk.) című, illetve az előbb említett és az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* (Buzogány Dezső – Sipos Gábor szerk.) című kiadványsorozatába, melyekben: Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései. 1606–1762*; Benkő József: *Filius posthumus vagyis atya halála után született gyermek*; Ósz Sándor Előd: *A szászvárosi református kollégium diáksága. 1669–1848*; *Erdélyi református zsinatok iratai. III. 1771–1789; IV. 1790–1800*; *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere. I–III. 1686–1807*; *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*; *A hunyad-zarándi református egyházmegye parciális zsinatainak végzései*; *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814. Alsóbalászfalva – Újös*; *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései. I. 1638–1720* jelentek meg.

Amint azt a kötetek szerkesztői, szerzői is megfogalmazták, az olvasó előtt is világossá válik, hogy egy ilyen munka csak többek: az átírás nehézségeit vállaló magiszteri hallgatók, doktori képzésben résztvevők (Hankó-Nagy Alpár, Fejér Tamás, Pakó László, Pakóné Kovács Klára, Csáki Árpád), a tanácsadó és korrektúrázó levéltárosok (Sipos Gábor és Dáné Veronka), illetve a helyi vártákon a „*lelkek ismeretnek kötelessége alatt*” dolgozó gyülekezeti lelképásztorok (Csepán Géza, Korpos István, Kulcsár Levente, Erődsi Ferenc, Miklósi Mátyás Csaba, Császár Béla, Orbán Lajos, Orbánné Hidi Judit, Pál András, Pál András Levente, Nagy Csaba, Stupár Károly és Iszlai Kamill Zsolt) együttes erőfeszítésének köszönhetően oldható meg.

Róth András Lajos

* *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. I. 1648–1800. Ádámos-Dányán; II. 1648–1800. Désfalva-Körödszentmárton.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. Kolozsvár, Koinonia, 2008.; 2009. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1.; 1/2.)

Lövéte elpusztult középkori temploma

Lövéte község Udvarhelyszék délkeleti részén, a Kis-Homoród völgyében, a havasalji Szentegyháza és a barlangjáról elhíresült Homoródalmás között fekszik. A katolicizmus végső bástyájaként számon tartott település a Székelyudvarhelyi Főesperesi Kerület egyik plébániája (jelenlegi plébánosa László István), s mintegy 3400 római katolikus lelket számlál. Az egyházközség, régiesen az egyházmegye eredetéről, alapításának körülményeiről és időpontjáról nem sokat tudunk. Az egyházi névtárak sem árulnak el semmi érdemlegeset róla, csupán szűkszavúan megjegyzik, hogy ősi, régi (*parochia antiqua*), azaz még a reformáció előtti. Egyes kutatók a rá vonatkozó első adatokat Székelyföld XIV. századi egyházi szervezetének egyik legkorábbi forrásában, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben keresik. Orbán Balázs véleménye szerint az erdőháti (Udvarhelyszék) plébániák között szereplő Szentlőrinc (1334: *Sancto Laurentio*) nevezetű azonosítható Lövétevel. Mások az 1332-ben a maroszeki plébániák közt szereplő *Leuche* (olvasva: *Leuthe*) egyházközséget azonosítják Lövétevel. Felmerült az 1334. évi jegyzékben az udvarhelyszéki falvak közt szereplő *Luce* plébánia Lövétevel való azonosításának lehetősége is.¹ A kérdés tisztázása még várat magára, de véleményünk szerint, lévén a templom titulusa „emberi emlékezetet meghaladó” időtől fogva Kisboldogasszony (Szűz Mária születése), a plébánia a pápai tizedjegyzékben egy *villa Marie* név alatt keresendő.

A Lövéte nevét említő első hiteles adatot egy 1523. május 30-án kelt záloglevél tartalmazza, melyet Antal közjegyző (egyben kányádi pap és homoródszentmártoni plébános) állított ki, s amely arról szól, hogy lövétei Nagy Jakab (*Jacobus Nagy de Lewethee*) székely örökségét zálogba veti. Ekkor már nagyjából befejezetten állt a falu gótikus stílusban átépített temploma, amely a XVIII-XIX.

századi térképek tanúsága szerint nem a mai templom helyén, hanem a falu északkeleti részén (Sópástya) emelkedő, ún. *Felső-kiáltó dombon* feküdt. E templomot szűkszavúan ugyan, de leírják a vikáriusi, főesperesi vagy püspöki látogatások alkalmával készült jegyzőkönyvek. Ezek közé tartozik a Szebelébi Bertalan főhelytartó (vicarius generalis) idejében készült, s jelenleg a székelyudvarhelyi plébánia levéltárában található jegyzőkönyvgyűjtemény, amely rövid, de annál becsesebb adatokat őrzött meg a templomra vonatkozóan.² Az 1694. november 17-én, Mocsonoki Pál udvarhelyi esperes látogatásakor felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a templom régtől fogva romos állapotban volt: „...kiváltképpen a templom in ruina vagyon, s sok üdöktől fogva úgy is vagyon...”. A vizitálók éppen ezért elrendelték, hogy: „...ahhoz értő emberekkel s építő mesterekkel, esperes, több egyházi emberekkel, ahová alkalmasabb helyre ítélik, a fundamento [az alapoktól] újjólág építsék.” A romosnak találtatott templom, mint ahogy az a későbbi, 1721. évi jegyzőkönyvből kiviláglódik, hármastérfűzésű (torony, hajó, szentély) volt. Nyugati homlokzatán álló kőtornya (benne két haranggal), akárcsak az egész templom, zsindelel volt fődve. Szentélye ívelt lefedésű, azaz boltozatos volt, míg hajóját festett mennyezet fedte. A templomot körülvevő temetőt kőkerítés övezte.³ Elbontását és újjáépítését az akkori idők viszontagságai nem engedték meg, s állapota – mivel csuszamlós, sós rétegeken fekvő agyagos talajon épült – a következő évtizedekben is tovább romlott. 1733–1772 között többször feljegyezték róla, hogy „totaliter ruinosa”, azaz egészen romos, annyira, hogy a helyreállításáról már nem volt értelme gondolkodni. Sokkal inkább arról, hogy miből és hová építsék fel a szűkké vált, omladozó templom helyett az egyházközség híveinek egyre növekvő lét-

Az 1. szelvény összesítő felszínrajza

számát is befogadni képes új templomot. Erre 1772 és 1776 között került sor. Az új templom nem a régi helyén, hanem a Kis-Homoród völgyébe hosszában települt falu közepén, egy bal oldalt emelkedő magaslaton fekvő, orsó alakú telken épült fel. A régi templomot lebontották, s anyagát az új templom építésénél használták fel. Erre bizonyítékok a jelenlegi templom falában, másodlagos elhelyezésben még ma is látható, vagy különböző renoválások alkalmával onnan előkerült faragványok (négyzet keresztmetszetű szárkövek, kváderkövek, szemöldökgyámos ajtókeret él-szedetes kövei, ablakkeret-töredék stb.). A régi templom felszerelése (oltárok, harangok, szenteltvíztartók stb.) is az új templomot díszítette. Ezek közül több még ma is használatban van: egy kehely alakú, nyolcszögű keresztelőmedence, két darab

pillér alakú szenteltvíztartó, valamint egy félgömb alakú, falsarokba épített szenteltvíztartó. A negyedik faragvány (alig fél méter magas, négyszögű teste durván faragott) egykori rendeltetése (talán szenteltvíztartó) nehezen meghatározható. Jelenleg a főoltár háta mögött van, s a használt szent folyadékok elpárologtatására szolgál.

Az első osztrák katonai térképen (1769–1773) szereplő régi templom helyszínénél több alkalommal is terepszemlét tartottunk. Ezek során egyértelművé vált a XVIII. század végén elbontott középkori templom topográfiai beazonosítása. A több család tulajdonában levő, gyümölcsösnek használt területen jól elhatárolható a templomdomb. Ezen észlelhetőek a visszabontott cinteremfal vonulatai, főként a déli és délnyugati oldalon. A gótikus templom alapfalai a déli és nyugati részen jobban kivehetőek, de alaposabb vizsgálat után az északi fal is megjeleníthető volt a topográfiai

felmérésen. A terepidomok alapján egy támpilléres, sokszögzáródású, 22 m hosszú és 7 m széles templom körvonalazódott, feltehetően a nyugati oldalon egy toronnyal ellátva.

A templomdomb déli oldalán kezdtük meg a régészeti kutatásokat ez év augusztusában. A három hétre tervezett munkálatok, amelyet a Haáz Rezső Múzeum régészei végeztek egyetemi hallgatók és lövétei lakosok segítségével, két szelvényt foglaltak magukba. Az első a templom szentélyét kutatta, a második a cinteremfalat.

A területet a templom elbontását követően továbbra is temetőnek használták egészen az 1870-es évekig, nagyban károsítva a középkori temetőt és a régészeti rétegeket. Ennek ellenére a gótikus fal felmenő részzeit 0,40–0,50 m magasságban tártuk fel.

A munkálatok során sikerült három építési fázist elkülöníteni. Az első templom valamikor az Árpád-korban épülhetett. Ezt a szentélyt részben visszabontva, a kora gótikában kibővítik a templomot kelet felé. Ezekről a falakról származhatnak a gazdagon díszített freskótöredékek, amelyeket ennek az elbontásakor keletkezett omladékban találtunk meg.

Az 1. szelvény északi része (templombelső), korábbi építési fázisokkal és temetkezésekkel (keleti nézet)

Az 1. szelvény déli (templomon kívüli) részén feltárt újkori temetkezések (déli nézet)

A harmadik fázisban, az érett gótika korában tovább bővítik a templomot, szentélyét boltozzák, a nyugati homlokzat elé egy tornyot építenek, melynek harangja 1545-ből származott. Ezt a templomot változatos színekre festik. Az elbontásakor keletkezett omladékból rózsaszín, piros, barna és szürke színű, festett vakolatföredékek kerültek felszínre. Nemcsak a falak, hanem az ásatás során talált gótikus faragványok: ablakkeret, kőborda és más épületplasztikai elemek is ezekre a színekre voltak meszelve. A későbbiekben a színes festéseket fehérre meszelik le.

A munkálatok során 32 temetkezést tártunk fel, amelyek nagy része a templom elbontása és az 1870-es évek között keletkezett. Az újkori sírok méretes gödrei jelentős pusztítást végeztek a templom környezetében. Teljesen átforgatták a régészeti rétegeket, szétműtük a középkori sírokat, tovább rontva annak az esélyét, hogy meghatározzuk a templomok keletkezési idejét. A szelvény északkeleti felében sikerült találni egy viszonylag bolygatatlan részt, itt több rétegben is feltártunk középkori sírokat, amelyek az első fázis falaihoz igazodtak, illetve két temetkezést, amelyek annál korábbiak voltak. Ezeknek a síroknak nem volt melléklete, és mivel a gótikus fázisnál korábbi leletek sem kerültek elő, a különböző építési fázisok keletkezési idejének meghatározása is eléggé bizonytalan. Az időrend és alaprajz pontosítására további feltárások indokoltak a templom északi és nyugati részein.

A 2. szelvényben kutatott cinte-remfal keletkezési ideje sem ismert, ennek környezetét is nagyban bolygatták a későbbi temetkezések. A készítésének idejét illetően némi támpontot szolgáltat a felmenő falak szokatlan vastagsága (1,00–1,10 m), amelyek arra utalnak, hogy a cinte-remfal egy magasított, védelmi sze-

A 2. szelvény a feltárt újkori sírokkal és a megdőlt cinte-remfal részletével (nyugati nézet)

repet ellátó rendszer elemeként épülhetett, legkésőbb a fejedelemség korában.

Mihály János – Nyárádi Zsolt

1. A kérdést részletesen taglalja: Mihály János: *Fejezetek a lövétei római katolikus egyházközség történetéből*. In: Székelyföld, VIII. évf. (2004) 3. szám. 65-66. Lásd uo. a 7., 11., 12., 13. számú jegyzeteket. Vö. Hermann Gusztáv Mihály: *Udvarhelyszék történetének kezdetei*. In: Areopolisz. II. Székelyudvarhely, 2002. 59. (30. sz. jegyzet).

2. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyudvarhelyi Plébánia iratai. Jegyzőkönyvgyűjtemény. 1683–1702.

3. „Templum interne et externe: Sanctuarium sub Fornice, Navis Sub tabularura picto; [...] Turris murata in Frontispicio Templi, ipsa quoq. scandulis tecta, in ea Campana benedicta 2. Cinctura Coemeterii ex muro.” Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Canonica Visitatio. 1721: 1. d., 1. k., 214.

